

CONTRIBUCIO DE LA PALEOPATOLOGIA A LA HISTORIA DE LA MEDICINA DELS PAISOS CATALANS

Domènec CAMPILLO i VALERO

INTRODUCCIO

Encara que la Paleopatologia segurament naixé poc després que la prehistòria no es pot considerar com una especialitat fins a les darreries del segle passat. Són diversos els països que volen atribuir-se la paternitat d'aquesta especialitat, però quasi tothom està d'acord en considerar a sir Marc Armand Ruffer (1858-1917) com el capdavanter de la Paleopatologia, essent també d'ell la definició més generalitzada d'aquesta especialitat (1). A la Península Ibèrica, quan ja s'havien escrit nombrosos llibres d'aquesta especialitat, la Paleopatologia seguia essent desconeguda i els pocs treballs esporàdics de patologia que feien referència als temps antics havien estat fets per antropòlegs, de vegades amb l'assessorament de metges totalment allunyats de la problemàtica paleopatològica.

Una excepció va ser el canari Juan Bosch Millares (1893-1979), un autodidacta de Las Palmas de Gran Canaria, que estudià la paleopatologia insular i va publicar els primers treballs paleopatològics seriosos entre 1944 i 1975, però que no tingueren cap influència a la península (2). Fins al final de la dècada dels anys seixanta (1968) les coses no van començar a variar i van agafar empenya quan començà a funcionar el "Laboratori de Paleopatologia i Paleoantropologia" del Museu Arqueològic de Barcelona (1971) (3 i 4). Poc després, fora de Catalunya, se situa la investigació paleopatològica en el "Departamento de Antropología" de la facultat de medicina de la universitat de Granada, a càrrec del Dr. Manuel García Sánchez (+) (1972).

PRIMERS TREBALLS PALEOPATOLOGICS A CATALUNYA

Els primers treballs de paleopatologia foren una mica esporàdics, depenent de quan entre les restes òssies apareixien lesions patològiques. L'estudi d'aquestes lesions ens alertaren de la quasi total absència de literatura paleopatològica en el nostre país. Aquest fet ens portà a prendre la decisió de començar un estudi sistemàtic de la paleopatologia a Catalunya i en els països de cultures afins: País Valencià i les Illes Balears. Fruit d'aquests primers estudis foren la primera tesi

doctoral de paleopatologia (5) i la publicació dels dos primers llibres d'aquesta matèria (6 i 7).

La introducció de la Paleopatologia en el segon cicle de les llicenciatures d'Arqueologia i Prehistòria, l'any 1972, ens va permetre esperonar l'interès per la conservació de les restes òssies en les excavacions i transmetre les primeres nocions de paleopatologia. Avui quasi tots els arqueòlegs i bidòlegs mostren el seu interès pels estudis paleopatològics, cosa que ha facilitat la publicació de nombrosos treballs. Malauradament no podem dir el mateix dels metges, ja que la majoria no mostren gaire interès per aquestes investigacions i les consideren estudis anecdòtics.

A partir dels anys setanta es varen impartir nombroses conferències, vàrem col·laborar en cursets i cursos, participant en els congressos internacionals i finalment, des de l'any 1987, en els cursos d'Història de la Medicina impartits a la Universitat Autònoma de Barcelona, es va incloure la Paleopatologia, que també figurava en el tercer cicle universitari on es donaren cursos de doctorat d'aquesta especialitat. Posteriorment també s'impartiren a altres universitats d'Espanya i de l'estranger. Fruit de tota aquesta tasca fou la lectura de varies tesis doctorals de Paleopatologia (8 a 12).

ELS LLIBRES D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA I LA PALEOPATOLOGIA

Malauradament els pocs llibres d'història de la medicina, quan fan una breu referència a la prehistòria, esmenten en els treballs fets esdevinguts fora de Catalunya (13) i els que parlen de fets de casa nostra són totalment obsolets (14 i 15), ja que es limiten a repetir uns conceptes totalment superats. Aquests fets confirmen l'escàs interès dels metges per la paleopatologia. El buit paleopatològic dels llibres d'història de la medicina s'ha vist palliat per la publicació d'alguns llibres monogràfics (16) d'antropologia amb contingut paleopatològic (17) i d'altres de divulgació paleopatològica (18, 19 i 20).

LES MALALTIES EN ELS PAÏSOS CATALANS SEGONS LES DADES PALEOPATOLOGIQUES

Amb l'excepció de la mandíbula de Banyoles, que pertany al Paleolític Superior i les restes de la necròpolis de "El Collado" a Oliva (València), que corresponen al Epipaleolític o Mesolític, totes les patologies que s'han pogut estudiar corresponen al Neolític o períodes posteriors.

Les alteracions observades a les dents de la mandíbula de Banyoles semblen estar relacionades amb la dieta o amb pràctiques culturals (16), mentre que les patologies trobades a Oliva (*) es limiten al desgast dentari i als traumatismes.

La patologia oral, íntimament relacionada amb la dieta, ja havia estat estudiada

pels antropòlegs, però en els darrers anys els estudis s'han aprofundit gràcies a alguns odontòlegs (9 i 21) i amb la inclusió de les paleodietes mitjançant l'estudi dels elements traça (22 i 23) i de les estries dentàries (23).

Les lesions traumàtiques i les reumatològiques, com és habitual en paleopatologia, són les més freqüents en tots els períodes. En el cas de les primeres s'ha pogut constatar una evolució paral·lela entre els avenços culturals i els tipus de les lesions, des del Paleolític al final de l'Edat Mitjana. En les èpoques més antigues predominen les lesions contuses i les fractures que podríem anomenar fortuïtes; poc després apareixen les ferides punxants i per armes llançívols: llances i fletxes. Posteriorment, amb el descobriment dels metalls, que permeten la fabricació d'armes de bronze i de ferro, es veuen associades a les ferides tallants per espases i destrals.

Una patologia molt freqüent, relacionada amb els esforços físics, són els vestigis de les hèrnies discals intracorporals de Schmorl i les hèrnies discals amb extrusió intrarraquidea (24) que parlen en favor dels treballs durs. Tanmateix també es troben les miositis i periostitis ossificants i es justifiquen per cavalcar damunt dels cavalls i rucs habitualment en els desplaçaments (20). En alguns casos, a causa de les activitats laborals, també es troben exòstosis secundàries a les entesopaties (20).

La patologia osteoarticular no difereix gaire de l'actual, però cal destacar l'abundor de la patologia artròsica d'aparició més precoç que actualment, segurament en relació amb la duresa de les feines, en especial les agrícoles que, a la pràctica, les feien tant els homes com les dones i en alguns casos en els homes podien relacionar-se amb les anomenades "arts marcial", com és el cas d'un guerrer exhumat a Santa Coloma d'Ager (25).

L'estat dentari era molt desastrós, en especial a l'Edat Mitjana (17), segurament en relació amb la dieta i la poca higiene dental. Segons Chimenos (16) les càries dentals afectaren per un igual als dos sexes, essent més freqüents en els vells i, tanmateix com passa en la malaltia periodontal, són més freqüents en el Neolític (33.78 % i 59.5 %) que en el Calcolític (30.99 % i 35.14 %) i a l'Edat del Bronze (15.56 % i 15.56 %).

Les hipoplàsies són més freqüents en el Calcolític que en el Neolític i el Bronze i els acúmul·ls de carrall, tot i que són intensos, predominen en el Calcolític, però la seva valoració es fa difícil ja que aquestes concrecions es desprenen amb facilitat.

Els tumors benignes es detecten amb freqüència, en especial els osteomes, encara que no es pot parlar de xifres elevades. Creiem que és interessant constatar la presència de quatre meningiomes (26), un del Neolític, dos del Calcolític i un de medieval. També tenim constància de tres tumors malignes, un

pertanyent a la cultura talaiòtica menorquina, un altre a la mallorquina i un del Calcolític de Catalunya (27).

S'ha demostrat la freqüència de les trepanacions craneals en els Països Catalans, que representen les tres quartes parts de les trobades a la península (7 i 20) i considerem que es tracta, en els casos practicats en vida, d'un fet ritual, probablement d'iniciació, amb un caire religiós en les fetes postmortem. Altres rituals serien els enclavaments craneals de la cultura ibèrica (28) i les mutilacions dentàries pòstumes a la mateixa cultura (29). Les practicades en vida corresponen al Neolític (30), essent un ritual esmentat per primera vegada a Europa.

Un aspecte en el que la paleopatologia ha aportat una contribució important ha estat en les craneopaties metabòliques, sobretot en el que fa referència a les osteoporosis hiperostòsiques, en general atribuïdes a les anèmies hereditàries, principalment les beta-talassèmies, malaltia que comporta una immunitat al paludisme terciari. La presència de nombroses *cribra orbitalia* en tot el llevant peninsular, associada a les àrees amb aiguamolls, en que la malària ha estat endèmica pràcticament des de l'Encolític, ens permet deduir la importància de l'hàbitat en aquestes patologies. Hem de tenir present que les anèmies no són l'única etiologia d'aquestes osteopaties, però la paleopatologia ha permès correlacionar-les i ha contribuït a esbrinar la seva evolució (31).

EL FUTUR DE LA PALEOPATOLOGIA A CATALUNYA

Pensem que el treball fet fins ara és força important, sobretot si tenim en compte l'escassa ajuda dels estaments oficials i universitaris. Aquesta especialitat mèdica ha passat d'ésser ignorada a gaudir d'un prestigi en el nostre país, en el que hem estat capdavanters, aconseguint que la nostra tasca hagi estat valorada també positivament a l'estranger. El problema principal és l'escàs nombre de metges que s'hi dediquen, probablement per la manca d'ajuts econòmics, que ho fan pràcticament impossible, fet que pot comportar un retrocés en els estudis paleopatològics i inclús la seva desaparició.

CONCLUSIONS

Considerem que les aportacions de la paleopatologia a la prehistòria han permès omplir un buit en els estudis de la medicina als Països Catalans i pel que fa als períodes antics i l'Edat Mitjana, en alguns casos ha confirmat els fets esmentats en els textos mèdics i en altres ha aportat dades concretes de patologies que no havien estat mai esmentades. Pensem que la paleopatologia ha començat una simbiosi amb els estudis històrico-mèdics.

BIBLIOGRAFIA

1. SANDISON, A.T: "Sir Marc Armand Ruffer (1859-1917). Pioner of Paleopathology". *Med. Hist.* 1967, 11, 150-156.
2. DIAZ-RODRIGUEZ, J.M: "El doctor Juan Bosch Millares. Aproximación biográfica" *El Museo Canario*, 1980-1981, 41, 9-19.
3. CAMPILLO, D: "Historic news of Paleopathology in Spain" *J. of Paleopathology*, 1989, 1, 6-14.
4. CAMPILLO, D: "Noticia histórica de la Paleopatología en España". *Asclepio*, 1942, 44, 173-191.
5. CAMPILLO, D. "Paleopatología del cráneo en las poblaciones prehistóricas de Cataluña, País Valenciano y Baleares". *Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)*, 1974.
6. CAMPILLO, D: "Lesiones patológicas en cráneos prehistóricos de la Región Valenciana" *Valencia, S.I.P.*, 1976.
7. CAMPILLO, D: "Paleopatología del cráneo en Cataluña, Valencia y Baleares" *Barcelona (Montblanc-Martin)* 1977.
8. VIVES, E: "Contribució al coneixement dels enterraments medievals a Catalunya i regions limitrofes", *tesi doctoral, UAB*, 1987.
9. CHIMENOS, E: "Paleoestomatología", *tesi doctoral, UB*, 1990.
10. ROSELL, F: "Los grupos sanguíneos en la Edad Media catalana", *tesi doctoral, UAB*, 1992.
11. CATUSUS, M: "Comparació de tècniques i poblacions en l'estudi dels grups sanguinis en l'època medieval", *tesi doctoral, UB*, 1994.
12. YÑIGUEZ, C: "Estudio sobre paleopatología otorrinolaringológica", *tesi doctoral, UAB*, 1994.
13. LOPEZ PIÑERO, J.M: "La trepanación en España" *Madrid (Ed. Técnica Española)* 1967.
14. CID, F: "Història de la Medicina a Catalunya. I." *Barcelona (Taber)* 1969.
15. DARGALLO, J: "Etapas de la cirugía. Historia de la Cirugía". *Barcelona (PPU)* 1989.
16. CHIMENOS, E: "Estudio paleo-estomatológico de poblaciones prehistóricas de Cataluña" *Zaragoza (Pórtico)* 1990.
17. VIVES, E: "La població catalana medieval. Origen i evolució" *Vic (Eumo)* 1990.
18. CAMPILLO, D: "La enfermedad en la prehistoria. Introducción a la Paleopatología". *Barcelona (Salvat)* 1983.

19. CAMPILLO, D: "Paleopatología. Los primeros vestigios de la enfermedad" 2 vols. Barcelona (Fundació Uriach 1838), 1993 i 1994.
20. CAMPILLO, D: "Paleopatología. Els primers vestigis de la malaltia" 2 vols. Barcelona (Fundació Uriach 1838) 1993 i 1994.
21. CLOQUELL, B: "La dentición de poblaciones prehistóricas asentadas en los valles del medio y alto Vinalopó". Tesis doctoral, Universitat d'Alacant, 1994.
22. SUBIRA, E: "Estudi d'elements traça en la població talaiòtica de 'S'Illot des Porros (Mallorca)', tesi doctoral, UAB, 1989.
23. MARTINEZ PEREZ-PEREZ, A: "Evolución d ela dieta en Cataluña y Baleares desde el Paleolítico hasta la Edad Media a partir de restos esqueléticos" UB, 1990.
24. CAMPILLO, D: "Herniated intravertebral lumbar discs in an individual from the Roman Era, exhumated from the "Quinta de San Rafael" (Tarragona, Spain). J. of Paleopathology, 1988, 2 (2), 89-94.
25. CAMPILLO, D; FITE, F: "Estudio paleopatológico de un individuo del siglo VII, exhumado junto a la iglesia de Santa Coloma (Ager, La Noguera)" Act. II Congr. Nac. Paleopatología, València, octubre 1993 (en prensa).
26. CAMPILLO, D: "The possibility of diagnosing meningiomas in Paleopathology". Int. J. of Osteoarchaeology, 1991, 1, 225-230.
27. CAMPILLO, D: "Malignant skull tumours in ancient times in Spain". Act. IX Europ. Meeting of Paleopathology Assoc. Barcelona, setembre 1992 (en prensa).
28. CAMPILLO, D: "Abrasiones dentarias y cráneos enclavados en el poblado ibérico de Ullastret Baix Empordà (Girona)" Ampurias (Barcelona), 1977, 38-40, 317-326.
29. CAMPILLO, D: "Mutilations dentaires dans la prehistoire de la péninsule ibérique" L'Anthropologie (Paris), 1979, 83 (3),374-394.
30. MARTIN, A; CAMPILLO, D: "Premières mutilations dentaires pendant la vie dans la prehistoire de la Péninsule Ibérique. Cova del Frare (Matadepera, Barcelona)". L'Anthropologie (Paris), 1980, 84 (4), 603-607.
31. CAMPILLO, D; BERTRANPETIT, J; VIVES, E: "Cribra orbitalia y osteoporosis hiperostósicas en paleopatología", Asclepio, 1990, 42 (1), 365-391.

(*) Treball inèdit en el que hi col·laboren: D. Campillo (coordinador), E. Chimenos, C. Lazuela, A. Malgosa, O. Mercadal, A. Pérez-Pérez i E. Subirà.